

Yazı-Ali Erbaş'ın 'yanlız' olmayışı: Kilise ile Devletin mutsuz anlaşması üzerine

Doğancan Özsel: Kamu bürokrasisinin hukuki ilişkileri ile dini cemaatlerin informal ağları arasındaki sınır giderek belirsizleşmiş, devlet İslamcı hayallerle daha da dinselleşmek ve iktidarını tahkim etmek üzere dini söylemleri içselleştirmek isterken, cemaatler de devletleşmek istemişlerdir. Sürecin sonunda ise artık karşımızda hayli ironik bir tablo duruyor...

28 Nisan 2020 tarihli yazı bu linkte:

<https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2020/04/28/ali-erbasin-yanliz-olmayisi-kilise-ile-devletin-mutsuz-anlasmasi-uzerine/>

Ali Erbaş'ın 'yanlız' olmayışı: Kilise ile Devletin mutsuz anlaşması üzerine

Doğancan Özsel*

Osmanlı'nın teokratik bir devlet olduğu fikri yaygın bir yanlış anlama. Osmanlı'nın yaygın iktidar söyleminde Sünni-İslam geleneğinin yeri göz ardı edilemeyecek kadar güçlü olsa da, Batı Avrupa siyasi tarihinden soyutlanan bir ideal tip olarak teokrasiyi, yani sivil iktidar sahiplerinin sistemik olarak dini liderlere tabi olduğu bir düzeni Osmanlı tarihinde bulamazsınız. Dönemsel ve kişisel niteliklere bağlı olarak kimi değişiklikler göstermekle birlikte, söz konusu ilişkide 'adaba' uygun olanın siyasi liderliğin hakimiyeti olduğu devletin klasik döneminden bu yana kabul edilegelmiş.

Cumhuriyet dönemi laiklik politikalarının 21. yüzyıla bıraktığı miras da, iktidar söylemini dini referanslardan görece arındırmakla birlikte, esasında bu ilişkinin devamı niteliğinde. Bir yandan ideal vatandaşın dinsel çizgisi olarak Sünni-İslam görülmeye devam ediyor, öte yandan devleti yönetenler Diyanet İşleri Başkanlığı'nı tesis ederek dinsel alanın kurumsal kontrolünü ellerinde tutmayı sürdürüyorlar. Dönemsel meşruiyet krizleri ortaya çıktığında ise dini sembol ve temalar, devleti yönetenler tarafından hiç sakınmadan işe koşuluyor ve siyasi meşruiyet bu yolla pekiştirilmeye çalışılıyor. Tam da Floransalı kâtip Niccolò Machiavelli'nin 1532'de basılan Prens kitabının 18. bölümünde yöneticilere verdiği bir tavsiyeye uyan biçimde: Dindarmış gibi görünün; dindarlığın sizi gerçekten sınırlandırmasına izin vermediğiniz sürece, bu görüntü işinizi kolaylaştıracaktır.

Ancak Machiavelli'den sonra Avrupa siyasi tarihi, dini söylemlerin siyasetle iç içe geçtiği çatışmalarla yüz yıldan uzun bir zaman boyunca kana bulandı ve kendisine dini-siyasi liderlik atfeden tiranların ortaya çıkışına şahit oldu. Machiavelli'nin pragmatik önerisinin uzun erimde görüldüğü kadar akla yatkın olmayabileceğine dair fikirler de bu sürecin sonunda yaygınlık kazanmaya başladı. Locke'un Hoşgörü Üstüne Bir Mektup'unda geçen yukarıdaki pasaj işte böylesi bir bağlamda yazılmış. Burada dikkat çekilen nokta, siyasal iktidarlar ile dini cemaatler/kurumlar arasındaki yakın ilişkinin, bir yandan her iki tarafın tiranlaşmasını sağlarken öte yandan da tarafları kendi kurucu ilkelerine yabancılaştıran bir mutsuz anlaşma olduğu.

Cumhuriyet'in laiklik politikalarını yeterli bulmayarak "devleti dinselleştirme" söylemini giderek yükselen bir sesle vurgulayan Erdoğan yönetimindeki siyasal iktidarın din ile kurduğu yakın ilişki de bu türden bir mutsuz anlaşma örneği midir acaba? Hoşgörü Üstüne Bir Mektup'ta, bu ilişkinin kurulduğu durumlarda siyasal iktidara yandaş olan kiliselerin yöneticilerinin cemaatleri içerisinde bu sayede bir tiranlık kurdukları, bunu yaparken de

dünyevi iktidarın tiranlığına katkıda buldukları belirtiliyor. Türkiye’de de otoriterleşme sürecinde devleti dinselleştirme söyleminin ideolojik bir unsur olarak öne çıkartıldığına, bu sürece destek veren cemaat ve dini kurum yöneticilerinin ise çeşitli imtiyazlarla kayrılmasına şahit olduk. Bu yapılanmaların önü, siyasal iktidara açık destek vererek ona tabi olmayı kabul etmeyenlerin hilafına olacak şekilde açıldı ve genişleyip güçlenmeleri sağlandı. Locke da dini cemaatler açısından devleti yönetenlerle anlaşmanın mantığını benzer faydalara dayandırıyor. Ona göre dini liderler için siyasal iktidara yakın olmak, sivil iktidarın gücünü kullanabilmek anlamına gelir. Hangi din ve mezhepten oldukları fark etmeksizin her biri kendilerinin en doğru inanca sahip olduğundan hiç kuşku duymayan bu insanlar, cemaatleri içerisinde mutlak bir hakimiyeti bu güç aracılığı ile tesis edebilir, diğer insanları da vâzettikleri dogmalara iman etmeye ve ibadet pratiklerini yerine getirmeye zorlayabilirler. Böylelikle cemaatlerinin üye sayısını ve nüfuzunu arttırırken, kendileri de dışsal bir ihtişamın keyfini sürerler. Bunun karşılığında onlardan beklenen siyasal otoritenin tiranlaşmasını kolaylaştıran dinsel meşruiyeti sağlamalarıdır. Bu noktada da hatırımıza, dini cemaatlerin artık hemen her seçim öncesi duymaya alışkın olduğumuz Erdoğan’a destek mesajları veya diyanet kadrolarının salt bir propaganda aracı olarak var olmayı tümüyle içselleştirmiş olmaları gelebilir.

Locke’a göre “Kilise’nin” ve “Devlet’in” birbiriyle kolaylıkla anlaşarak iç içe geçebilmesini mümkün kılan şey, kurulum biçimleri itibariyle birbirlerine benzemeleridir. Burada yazarımız, modern siyasallık fikrinin en önemli argümanlarından birisinin, dini cemaatler için de geçerli olduğunu ileri sürer. Ona göre dini cemaatler de tıpkı siyasal topluluklar gibi ‘yapay’ varlıklardır. Bir diğer ifadeyle bireyler tarafından ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere kurulan, zorunluluk değil toplumsallık temelli kurumlaşmalardır. İnsanlar bir cemaatin üyesi olarak bir araya geldiklerinde ortaya çıkan kurumsallığın adı “Kilise” (veya dini cemaat) iken, siyasal bir topluluğun üyesi olduklarında da ortaya devlet çıkar.

Ne ki bu durum, bu iki kurumun birbirinin yerine geçebilir olduğu anlamına gelmez. Zira kiliseleri kuran temel ilke iman iken, devletin kuruluş ilkesi siyasal birliktir. Üstelik aralarında bir amaç farklılığı da vardır. Hoşgörü Üstüne Bir Mektup’un hemen başında Locke, dinin “zahirî bir ihtişam meydana getirmek veya ruhanî egemenliği ele geçirmek yahut zorlayıcı kuvvet uygulamak için değil; insanların hayatını erdem ve dindarlık kurallarına göre düzenlemek için” (s. 30) kurulduğunu yazar. Devletin kuruluş amacı ise bambaşkadır. Hiçbir topluluk, kendilerini erdemli ve dindar insanlar haline getirsün diye bir devlet kurmaz. Devletler, sivil/medeni bir topluluk olarak sahip olduğumuz ortak çıkarlarımızı temin ederek korumak ve geliştirmek amacıyla kurulurlar. Bu sivil çıkarları ise “hayat, özgürlük, sağlık ve beden dinlenmesi; para, araziler, evler, eşyalar ve benzeri gibi maddi şeylerin mülkiyeti” (s. 34) olarak tanımlar Locke. Dolayısıyla aralarında formel bir benzerlik olsa da, farklı amaçlara sahip ve farklı ilkelere dayanan toplumsallık biçimleri olduklarından, kilise ile devlet arasındaki anlaşma mutsuzluğa mahkumdur.

Aslına bakılırsa bu eserde devletin ve kilisenin doğası arasında bir zıtlık olduğu iddia edilmez. Şöyle ki zıtlıklar aynı düzlemde değerlendirilebilen iki unsur arasında kurulabilir. Örneğin “iyi” ile “kötü” arasında bir zıtlık olduğu söylenebilir zira her iki kavramı da ortak bir etik düzleminde ele alabiliriz. Oysa “iyi” ile “çirkin” arasında bir zıtlık ilişkisi dahi kurulamaz. İşte Locke, siyasallığın alanı ile imanın alanı arasında da benzer bir ilişkisizlik tespit ederek şöyle yazar: “[R]uhların iyiliği, yetkisi sadece dış kuvvete bağlı olduğu için siyasî yönetime ait olamaz; hâlbuki hakikî ve kurtarıcı din, onsuz Tanrı için hiçbir şeyin makbul olmadığı aklın içsel olarak ikna edilmesine bağlıdır.” (s. 36. Vurgular bana ait) Bu bakımdan Locke’a

göre siyasallığın alanı ile imanın alanı arasında zıtlık değil, temel bir farklılık vardır. Siyasallığın operasyonel alanı bireye dışsal olmalıdır. Dünyevi bir şimdiki zamanın pragmatizminde, içkin ancak içsel olmayan bir alanda kurulur ve kendi varlığını zor kuvvetine dayanarak güvenceye alır. Oysa iman dışsal bir zora dayanarak kendisini var edemez. İçsel alanda, bireyin vicdanında kurulmak ve şimdinin koşullarından bağımsız aşkın bir ebedi zamansallıkla irtibatlanmak durumundadır. Kilise ile Devlet arasındaki anlaşmayı sorunlu hale getiren de esasen budur.

Yazarın bu noktadaki uyarısı açıktır: Dini liderlerin birer siyasal figür haline gelmesi dini dünyevileştirirken, devleti de aslında cemaatleştirir ve her ikisini de kendi doğasına yabancılaştırır. Erdoğan kontrolündeki siyasi iktidarın kendi otoritesini tahkim etmek için Gülen cemaatini kullanması ve fakat ava gidenin avlanması sonucu ülkenin kaosa sürüklenmesi burada işaret edilen tehlikenin yalnızca bir boyutuna örnektir. Bunun ötesinde, devletler ile dini cemaatlerin dayanışmasının, bilhassa da siyasallık temeline dayanan modern devletler söz konusu olduğunda, birbiriyle iç içe geçen girift ve çürütücü bir ilişki/çıkartıcı ilişki yaratmasının kaçınılmazlığına dikkat çeker Locke. Dini alan bu anlaşma nedeniyle içkinleşerek gündelik siyasal kaygıların hizmetindeki bir aparata indirgenir ve karşımıza dünyevi işlerden başını kaldıramayan din bezirganları çıkar. Buna karşılık dini olan ile yaptığı anlaşma sonucu aşkınlaşmayı ve devlet-i ebed müddet'e dönüşmeyi uman siyasal iktidar ise, siyasallığın zamanını terk ederek gerçeklikle bağını yitirir ve aynadaki aksine hayran bir tiranlığa dönüşür.

Türkiye'de halen yaşanmakta olan da budur. Kamu bürokrasisinin hukuki ilişkileri ile dini cemaatlerin informal ağları arasındaki sınır giderek belirsizleşmiş, devlet İslamcı hayallerle daha da dinselleşmek ve iktidarını tahkim etmek üzere dini söylemleri içselleştirmek isterken, cemaatler de devletleşmek istemişlerdir. Sürecin sonunda ise artık karşımızda hayli ironik bir tablo duruyor: Bir yanda çok büyük nakit akışlarını yöneten ancak dini/vicdani etkileri her geçen gün azalan dini kurumsallıklar var. Bu kurumsallıkların en büyüğünün başındaki Diyanet İşleri Başkanları ise alelade birer devlet memuruna dönüşmüş durumdadır. Ancak siyasal talimat geldiğinde, gelen talimat doğrultusunda teolojik yorumlar yapabilmekteler. Öte yanda ise söylemsel düzeydeki laiklik uygulamalarından iyice uzaklaşmış devleti dinsellemeye çabalarırken istemeden de olsa toplumda sekülerleşmeyi arttıran bir devlet var karşımızda. Din derslerini yoğunlaştırdıkça, evrimi ders kitaplarından çıkartıp LGBTİ+ olmanın da ne menem bir şey olduğunu döne döne anlattıkça, genç kuşaklar karşısında daha da komik duruma düşen, inandırıcılığını yitiren bir devlet. Öyleyse bu ikisi arasındaki mutsuz anlaşma, toplumsal geleceğimiz açısından pekâlâ mutlu sonuçlara gebe olabilir. Biz yine de yazıyı Locke'un bir uyarısı ile bitirelim:

“Sözün kısası, hiç kimse, ne tek tek kişiler, ne kiliseler, hatta ne de devletler, din vesilesiyle birbirlerinin dünyevî mallarına ve sivil haklarına tecavüz etmek yetkisine sahiptirler. (...) Bu düşünce, egemenliğin zorla tesis edilmesi ve dinin silâh gücüyle yayılması gerektiği fikrine üstün gelmedikçe, insanlar arasındaki ortak dostluk korunamayacağı gibi, ne barış ne de güvenlik tesis edilebilir” (s. 46).

Locke, John. (2017 [1689]). Hoşgörü Üstüne Bir Mektup. Melih Yürüşen (çev.). Ankara: Liberte.

*Doç. Dr. Munzur Üniversitesi

<https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2020/04/28/ali-erbasin-yanliz-olmayisi-kilise-ile-devletin-mutsuz-anlasmasi-uzerine/>